

ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ І ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУТ МІСТОБУДУВАННЯ
«НДПІ МІСТОБУДУВАННЯ»

Замовник: управління житлово-комунального
господарства Лебединської міської ради
Договір № 2014-18 від 01.04.2014 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства
культури України

від _____ № _____

ПОГОДЖЕНО
Міністерство культури України

М.П. “ ___ ” _____ 20__ р.

Науково-проектна документація
**«ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН
З ВИЗНАЧЕННЯМ МЕЖ ІСТОРИЧНИХ АРЕАЛІВ
М. ЛЕБЕДИНА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ»**

Директор ДП «НДПІ МІСТОБУДУВАННЯ»

М.Г. Сюр

Заступник директора інституту
з наукової роботи

І.А. Соколов

Науковий керівник НПР,
начальник науково-дослідного
відділу теорії, історії архітектури
і містобудування та збереження
об'єктів культурної спадщини

Т.Л. Жаворонкова

СПИСОК АВТОРІВ:

Науковий керівник роботи,
начальник науково-дослідного
відділу теорії, історії архітектури
і містобудування та збереження
об'єктів культурної спадщини
ДП «НДПІ МІСТОБУДУВАННЯ»

Т.Л. Жаворонкова

За участю:

Архітектор II категорії науково-
дослідного відділу теорії, історії
архітектури і містобудування та
збереження об'єктів культурної спадщини
ДП «НДПІ МІСТОБУДУВАННЯ»

К.Л. Барикін

Археолог, молодший науковий
співробітник Державного підприємства
Науково-дослідний центр «Охоронна
археологічна служба України»
Інституту археології НАНУ

Л.І. Білинська

РЕФЕРАТ

Звіт про науково-проектну роботу «Історико-архітектурний опорний план з визначенням меж історичних ареалів м. Лебедина Сумської області»: 49 стор. тексту, 4 кресленика, 1173 ілюстрацій, 26 додатків.

Об'єкт дослідження: нерухомі об'єкти культурної спадщини, міське середовище, розпланування та ландшафт м. Лебедина.

Мета роботи полягає в забезпеченні збереження та охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини (у тому числі пам'яток), традиційного характеру середовища, а також умов огляду комплексу об'єктів культурної спадщини міста у єдності з композиційно-пейзажними якостями ландшафту.

Методи дослідження: натурні обстеження, методи бібліографічних, архівних, картографічних, іконографічних досліджень, аналіз здійснених раніше досліджень та наявної проектної документації, сучасної топооснови.

Результатами роботи є історико-архітектурний опорний план м. Лебедина з визначенням меж історичних ареалів, узагальнена оцінка культурної спадщини міста.

Наукова новизна роботи полягає в коригуванні списку об'єктів культурної спадщини м. Лебедина, визначенні меж історичних ареалів міста.

Ключові слова: ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН, НЕРУХОМІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ, ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ, ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ, ПАМ'ЯТКИ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА, ІСТОРИЧНІ АРЕАЛИ, ТРАДИЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР СЕРЕДОВИЩА, ІСТОРИЧНИЙ ЛАНДШАФТ.

СКЛАД РОБОТИ

ТОМ I

А. Текстові матеріали

1. Пояснювальна записка
2. Додатки

Б. Ілюстративні матеріали

1. Картографічні матеріали
2. Іконографічні матеріали
3. Фотофіксація об'єктів культурної спадщини та історичного середовища
4. Фотопанорами

ТОМ II

В. Графічні матеріали

1. Історико-архітектурний опорний план м. Лебедина. Основне креслення – М 1 : 5 000
2. Фрагмент історико-архітектурного опорного плану м. Лебедина. Центральна історична частина міста – М 1 : 2 000
3. Схема містобудівного розвитку міста станом на II половину 18 ст. – М 1 : 10 000
4. Схема містобудівного розвитку міста станом на середину 19 ст. – М 1 : 10 000

ЗМІСТ І ТОМУ

А. ТЕКСТОВІ МАТЕРІАЛИ

1. Пояснювальна записка	
Вступ.....	9
Розділ 1.1. Історичний та планувальний розвиток м. Лебедина	12
1.1.1. Історична довідка	12
1.1.2. Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови м. Лебедина.....	26
1.1.3. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови м. Лебедина.....	28
Розділ 1.2. Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації м. Лебедина.....	33
1.2.1. Аналіз існуючої планувальної структури.....	33
1.2.2. Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою	36
1.2.3. Архітектурно-просторова композиція та пейзажно- видова структура історичного центру міста.....	37
Розділ 1.3. Комплексна історико-культурна оцінка території м. Лебедина	41
1.3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини міста	41
1.3.2. Загальна характеристика історичного ареалу м. Лебедина.....	47
2. Додатки	
2.1. Список об'єктів культурної спадщини м. Лебедина.....	51
2.2. Список використаних документів та матеріалів	61
2.3. Список використаних літературних джерел	61
2.4. Список використаних архівних джерел.....	67
2.5. Копія листа управління культури і туризму, національностей та релігій Сумської облдержадміністрації від 24.07.2014 р. № 15/983 з додатками	69
2.6. Копія листа управління містобудування та архітектури Сумської облдержадміністрації від 19.08.2014 р. № 455/01-12 з додатком	81
2.7. Копія наказу управління культури і туризму Сумської облдержадміністрації від 18.12.2015 р. № 230-ОД «Про затвердження Переліку об'єктів культурної спадщини» з додатком	83
2.8. Звіт про наукові дослідження щодо виявлення	

та аналізу об'єктів археологічної спадщини на території м. Лебедин Сумської області та визначення режимів використання цих територій: Рукопис / Виконавець: Білинська Л.І., 2014 р.....	85
2.9. Копія облікової картки на об'єкт культурної спадщини - городище "Замок міста Лебедин", 1658 р. - 18 ст. (м. Лебедин Сумської області)	119
2.10. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – братська могила борців за Радянську владу і радянських воїнів, 1919-1929 рр., 1943 р., (м. Лебедин, пл. Волі, сквер).....	137
2.11. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – пам'ятний знак на місці розстрілу 10 комуністів-підпільників, 1941 р. (м. Лебедин, вул. Короленка, біля лісгоспзагу)	142
2.12. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – пам'ятник землякам, загиблим в роки Великої Вітчизняної війни, 1941-1945 рр. (м. Лебедин, вул. Першогвардійська)	147
2.13. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – група могил: братська могила партизанів часів громадянської та Великої Вітчизняної воєн; братська могила радянських воїнів; могила майора Мантурова, 1918-1919, 1939, 1941, 1943 рр. (м. Лебедин, вул. Першогвардійська, сквер)	154
2.14. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – братська могила радянських воїнів, 1943 р. (м. Лебедин, вул. Першогвардійська, на виїзді з міста, Губчине).....	161
2.15. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – будинок, в якому жив Т.Г.Шевченко, 1859 р. (м. Лебедин, вул. Михайлівська, 2)	166
2.16. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – могила засновника 1-ої в Лебедині лікарні, учасника громадянської війни К.О.Зільберника, 1920 р., 1962 р. (м. Лебедин, Троїцьке кладовище)	171
2.17. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – братська могила радянських воїнів, 1941, 1943 рр. (м. Лебедин, Троїцьке кладовище)	176
2.18. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – могила учасника Цусімського морського бою Зеленого С.П.,	

1966 р. (м. Лебедин, Мироносицьке кладовище).....	181
2.19. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – могила першого голови ревкому Ю.І.Базавлука, 1939 р., 1960 р. (м. Лебедин, Мироносицьке кладовище).....	186
2.20. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – могила голови партійного повітового комітету Ф.І.Грищенка, 1923 р., 1965 р. (м. Лебедин, Мироносицьке кладовище)	191
2.21. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – братська могила радянських воїнів, в якій поховані Герої Радянського Союзу К.С.Назімов та О.Л.Влазнев, 1941, 1943, 1964 рр. (м. Лебедин, Мироносицьке кладовище)	196
2.22. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – автомобіль ГАЗ-АА, 1986 р. (м. Лебедин, біля ремонтно-транспортного підприємства РАПО).....	202
2.23. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – трактор "Універсал", встановлений на честь трудових подвигів трудящих Лебединщини, 1965 р. (м. Лебедин, біля районної сільгосптехніки)	202
2.24. Копія паспорту на пам'ятку історії місцевого значення – братська могила радянських воїнів, 1941, 1943 рр. (м. Лебедин, Покровське кладовище).....	211
2.25. Копія паспорту на пам'ятку монументального мистецтва місцевого значення – пам'ятник Т.Г.Шевченку, 1964 р. (м. Лебедин, Інтернаціональна площа).....	216
2.26. Копія розпорядження міського голови м. Лебедина від 19.02.2016 № 35-ОД «Про перейменування вулиць в місті Лебедині»	221

Б. ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ

1. Картографічні матеріали	224
2. Іконографічні матеріали	237
3. Фотофіксація об'єктів культурної спадщини	246
4. Види та панорами	284

A. ТЕКСТОВІ МАТЕРІАЛИ

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

ВСТУП

Науково-проектна документація щодо складання історико-архітектурного опорного плану та визначення меж історичних ареалів м. Лебедин Сумської області розроблена на замовлення Управління житлово-комунального господарства Лебединської міської ради (договір № 2014-18 від 01.04.2014 р.) за завданням на розроблення історико-архітектурного опорного плану м. Лебедин Сумської області, затвердженим міським головою м. Лебедин.

Натурні обстеження проведено в адміністративних межах міста на площі 2703,4 га.

Роботу виконано відповідно до наступних нормативно-правових актів та нормативних документів:

- Закону України від 08.06.2000 р. № 1805-III «Про охорону культурної спадщини»;
- Закону України від 18.03.2004 р. № 1626-IV «Про охорону археологічної спадщини»;
- Закону України від 17.02.2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності»;
- Закону України від 25.06.1991 р. № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- Закону України від 25.10.2001 р. № 2768-III «Земельний кодекс України»;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України»;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 № 909 «Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним»;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць»;
- ДБН 360-92** «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень»;
- ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту»;
- Порядку розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку,

будівництва та житлово-комунального господарства України від 02.06.2011 р. № 64, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24.06.2011 р. за № 781/19519.

Проведення передпроектних історико-архітектурних та історико-містобудівних досліджень є обов'язковим етапом, який передуює розробленню генеральних планів населених пунктів, які включено, як і м. Лебедин, до Списку історичних населених місць України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. за № 878. Такий підхід має за мету захист традиційного характеру середовища. До 1960-х рр. у справі охорони культурної спадщини домінував принцип виділення окремих пам'яток культурної спадщини з оточуючого історичного середовища, заміни історичних об'єктів сучасною забудовою. В наступний період цей принцип, що виявився хибним, було замінено містобудівним (середовищним) підходом до охорони пам'яток, при якому визнається ступінь цінності оточуючої пам'ятку рядової історичної забудови, більше уваги приділяється містобудівним комплексам та ландшафту.

Серед широкого спектру пам'яткоохоронних досліджень, тобто таких, які спрямовані на охорону нерухомої культурної спадщини, провідна роль належить історико-містобудівним дослідженням, які в останні десятиріччя вийшли на перший план в якості прояву системного підходу до збереження культурної спадщини з визнанням високої дієвості містобудівних методів охорони нерухомої культурної спадщини та традиційного характеру середовища.

На сьогоднішній день для м. Лебедина є діючим генеральний план, розроблений Українським державним проектним інститутом "УКРМІСЬКБУДПРОЕКТ" (м. Харків) у 1985 р. Того ж року Науково-дослідним інститутом теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві (КиївНДІТІ) в рамках тематики «Історико-архітектурні передпроектні дослідження до опорних планів міст УРСР» були складені наукові рекомендації до опорного плану м. Лебедина Сумської області (відповідальний виконавець – В.В.Вечерський). В цій роботі на підставі вивчення історичних даних визначено етапи містобудівного розвитку міста, досліджено пам'ятки та об'єкти культурної спадщини разом з оточуючим природним ландшафтом та історичною забудовою (при цьому ряд об'єктів архітектури, історії та монументального мистецтва запропоновано до взяття на державний облік); складено історико-містобудівний опорний план та схему охоронного зонування.

Історію створення окремих пам'яток, а також питання охорони нерухомої культурної спадщини та традиційного характеру середовища історичних

населених місць (зокрема, м. Лебедина) висвітлено у наступних монографіях В.В.Вечерського: "Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона", К., 2001; "Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць", К., 2003; "Втрачені святині", К., 2004; "Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України", К., 2005; "Православні святині Сумщини", К., 2009.

1989 р. співробітниками Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури й містобудування в м. Києві (КиївВНДІТАМ) було підготовлено ряд статей по пам'ятках архітектури м. Лебедина до Зводу пам'яток історії та культури України.

Таким чином, доцільність коригування історико-містобудівного опорного плану м. Лебедина, розробленого 1985 р., обумовлена змінами в законодавстві України, коригуванням генерального плану міста, збільшенням кількості пам'яток культурної спадщини м. Лебедина, поставлених на державний облік.

* * *

Авторський колектив висловлює подяку особам, що надали допомогу та сприяли розробленню даної науково-проектної документації: начальнику відділу архітектури та містобудування виконавчого комітету Лебединської міської ради Сумської області, головному архітектору м. Лебедина О.П.Ніконенку; науковим співробітникам Лебединського міського художнього музею ім. Б.К.Руднева Ю.В.Голоду та Л.Л.Аксененко.

РОЗДІЛ 1.1. ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК м. ЛЕБЕДИНА

1.1.1. ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Лебедин – місто обласного підпорядкування в Сумській області, центр району. Місто розташоване на берегах річки Вільшанки, яка є лівою притокою річки Псла (басейн ріки Дніпро), на відстані близько 324 км у східному напрямку від м. Києва та на відстані 51,5 км у південно-західному напрямку від м. Суми. Площа міста Лебедин - 2 703,4 га. Через територію міста проходять автомобільні дороги територіального значення Т 1906, Т 1909, Т 1913. У місті розташована залізнична станція Лебединська Південної залізниці України.

Завдяки історичним свідченням про знахідки старожитностей відомо ймовірний початок освоєння території, на якій розташоване місто. Про давнє заселення цієї місцевості свідчать знайдені тут знаряддя праці, посуд епохи бронзи (II тис. до н. е.), а також рештки поселення епохи черняхівської культури (1-6 ст.) [Археологія Української РСР, т. 1, с. 165]. Археологами досліджені могильники і городища, що існували до 13 ст. та були знищені під час монголо-татарської навали [Дудченко Л., Тичина В. Лебедин, с. 3]. Внаслідок цього територія нинішньої Слобожанщини у XIV-XV ст. отримала назву "Дике поле".

Але вже в документах під 1599 р. знаходимо згадку про озеро Лебедине («у Бурлуках Донецької волості») у складі угідь, відведених священнослужителям Троїцького Белгородського храму у використання [Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 122-123]. Саме неподалік згаданого озера і розташований сучасний Лебедин, який, ймовірно, отримав своє первісне ім'я «Лебязий город» від назви озера.

Починаючи із другої третини 17 ст., на Слобожанщині існували два основні потоки колонізації: з півночі йшла московська колонізація, пов'язана з будівництвом військово-оборонних ліній для охорони Московської держави (з півдня від Криму, й з південного заходу від Польсько-Литовської держави); з заходу - українська, викликана, за одними версіями, польсько-шляхетською неволею й визиском, за іншими - силою промислово-видобувних інтересів населення Наддніпрянщини. Так звана "Білгородська лінія" оборонних споруд для захисту від татарських нападів споруджувалася протягом 1635-1658 рр. Найближча до Лебедин ділянка Білгородської захисної лінії (західний відрізок) проходила вздовж р. Ворскли та її притоки Каменицький Колодязь [Загоровский В.П. Белгородская черта, с. 159].

Згідно даних межових книг щодо опису встановленої межі з Річчю Посполитою, територію, на якій пізніше було засновано м. Лебедин, включено до складу Московського царства у 1647 р. Зокрема, межовий акт від 23 червня 1647 р. (у складі документів про передачу Московській державі "Путивльських городищ" та проведенні нової російсько-польської межі в цьому районі) визначав межі Путивльського повіту Московського царства «з містами Черніговом та Черкасами», які знаходилися тоді в межах Речі Посполитої. У цих книгах надано також детальний опис міста Недригайлова на р. Сулі, городища Кам'яного над р. Пелом, городища Охтирського на р. Ворсклі, городища Олшанського на річці Олешні тощо, вказано на заселені місця, велику кількість пасік та всіляких угідь (зокрема, лісів) по ріках Терну, Сулі, по річці Вільшанці та по Пелу [Акты, относящиеся к Малороссии // Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1885, кн. 2, с. 11].

Фактором впливу на процес заселення українцями Слобожанщини (тобто Полтавщини та степових південних околиць Московського царства) став дозвіл гетьмана Б.Хмельницького щодо переселення народу з Правобережжя Дніпра після поразки козацького війська (у союзі з татарами) в битві з польською армією під Берестечком (1651 р.), яка означала втрату надії українців на незалежність від економічного та релігійного пригнічення з боку польської шляхти та армії, «...аби там містами осідали. І від того часу почали осідати Суми, Лебедин, Харків, Ахтирка та інші слобідські місця навіть до річки Дону козацьким народом» [Летопись Самовидца, с. 233-234; Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, с. 111-112].

Московський уряд сприяв заселенню Слобожанщини внаслідок того, що це давало можливість економічно розбудувати вільні простори, мати значну військову силу для оборони своїх південних кордонів тощо. Тому царський уряд постачав українським переселенцям зброю й харчі, дозволяв їм селитися цілими громадами на пільгових умовах («слободи»), наділяв їх землею й зберігав за поселенцями козацькі права і полковий устрій.

Створення населених пунктів (міст та слобод) у процесі містобудівного освоєння нових земель згаданого регіону, як правило, відбувалося вздовж річок. Саме внаслідок обрання переважного типу розселення (слободами) вказана територія отримала назву «Слобожанщина».

За юридичними документами підставою для створення м. Лебедина (первісно: «Лебединого міста») є указ московського царя Олексія Михайловича, а також - наказ білгородського воєводи князя Г.Г.Ромодановського та "строельні книги" [Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 94; Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 431].

В адміністративному відношенні Лебедин, як і вся Слобожанщина, був включений в межі Білгородського розряду - військово-адміністративного округу на півдні Московського царства, що існував до реформ Петра I. Вищу військово-адміністративну владу здійснювали воєводи, що відали всіма питаннями, - у тому числі й вибором місць для нових населених пунктів, їх плануванням, забудовою та заселенням. З доповіді Розрядного наказу 1681 р. відомо, що "в Лебедині ... землю для рілля дають бояри й воєводи за розглядом та дивлячись по людях" [Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв., с. 129].

Заснування переселенцями м. Лебедин при річках Вільшанці та Труфанці «на старому городищі» датується різними дослідниками від 1652 до 1658 рр. [Багалеї Д.И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 391; Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 441; Топографическое описание Харьковского наместничества, с. 159]. Перші документально підтвержені згадки про м. Лебедин відносяться до 1659 р. (див. інструкцію Сумської городової ратуші від 2 грудня 1659 р., де фігурує вже не тільки місто Лебедин, але й Лебединська округа). Поруч з м. Лебедином прочанам-черкасам з Правобережжя та їхнім сім'ям теж було відведено значні земельні ділянки. На цих ділянках невдовзі було закладено хутори та слободи - Бішкін, Бережки, Рябушки, Будняка.

З самого початку Лебедин створювався як укріплене сотенне містечко спочатку Білгородського, а пізніше - Сумського козацького полку. Згідно опису 1678 р., місто Лебедин побудовано (можливо, закінчено будівництвом) у 1658 р. на річці Вільшанці "з кримської сторони" [Дополнения к актам историческим, с. 295-296].

У 1665 р. згідно перелікового кошторисного розпису в Лебедині, Боромлі та Суджі проживало 2165 чол., з них 448 міщан (міщанами вважалися козаки городової служби). За відомостями 1681 р. в Лебедині нараховувалося вже 2061 мешканець, з яких 956 чол. «полкової служби», крім того – 16 російських гармашів [Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв., с. 400].

За історичними даними, Лебедин був важливою фортецею неподалік від кордонів Дикого поля. Значну частину його населення складали козаки - "черкаси полкової служби" [Багалеї Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 94]. Хоча місто не грало помітної ролі в прикордонній службі, але фортеця його була найбільшою й могутнішою серед всіх сотенних міст Слобожанщини.

Лебединська фортеця витримала облоги військ гетьманів Виговського

(1659 р.), Дорошенка й Брюховецького (1668 р.): "Лебединські черкаси під час бунту Брюховецького багато постраждали за вірність свою царю, витерпіли сильну облогу, під час якої багато хто помер від ран, інші втратили все, будучи пограбовані на пасіках та хуторах". У своїй грамоті від 19 лютого 1668 р. цар Олексій Михайлович дякував отаманові, старшині й мешканцям Лебедина за відмову підтримати гетьмана Івана Брюховецького [ЦДІАУ. – Ф. 220. – Оп. 1. - Од. зб. № 181] та в якості нагороди надав їм різні пільги (у вигляді скасування податків з утримання млинів, торговельних лавок та котлів, рибного лову та усіляких угідь), про що було сповіщено в жалуваних грамотах, наданих Сумському полку в 1669, 1678 та 1695 рр. [Городские поселения в Российской империи. – Т. 5. – Ч. 1, с. 367; Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 441-442].

Навколо фортеці розміщувався посад, до якого з північно-східного боку пізніше (з кін. XVIII ст.) прилягали дві приміські слободи – Кобижча (на правобережжі Вільшанки) і Довгалівка (на лівобережжі). Річка стала поздовжньою віссю, вздовж якої в подальшому розросталося місто.

Внаслідок знайдених 1661 р. на околицях Лебедина покладів залізняку, виникають "гути заліза", неодноразово згадувані в документах. Станом на 1746 р. в Лебедині вже був "залізний завод" [Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины, с. 255]. Проте до кінця XVIII ст. запаси так званого "болотяного заліза" вичерпалися, і виробництво на залізному заводі було припинено.

Лебедин був значним торговим містом. Відомо, що 1662 р. у Лебедині українські торгові люди відмовилися продавати товари на мідні гроші, випущені урядом московського царя Олексія Михайловича [Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины, с. 344].

Для більшості міст (які за тих часів мали, переважно, дерев'яну забудову) величезним лихом були пожежі. З донесення Лебединського сотника відомо, що в 1680 р. "гнівом божим посад Лебединський вигорів, і від тієї пожежі хлібом убожіли дуже" [Городские поселения в Российской империи. – Т. 5. – Ч. 1, с. 367; Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 348, 460].

Слобідська Україна заселилася, як казали про це у 1681 р. посланці гетьмана Самойловича до московського царя, двома третинами складу 11-ти Правобережних козацьких полків, і через те вони пропонували, щоб Слобідська Україна була привернена під гетьманський регімент, але на це Москва ніяк не згоджувалася, щоб не прибільшувалась гетьманська сила і влада [Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 405-407]. Дорошенко бажав з'єднати усю Україну - і Право- і

Лівобережну - під своїм єдиним урядом; єдину Україну бажав мати і увесь народ [Багалій Д. І. Історія Слобідської України].

Під час Північної війни 1708-1709 рр. у Лебедині розташовувалися регулярні частини російської армії, про свідчить "карта частини Малоросії з позначенням поселень та міст, в яких були розквартировані російські війська". Збереглися історичні документи про доставку до Лебединна важкої артилерії та боєприпасів, що було пов'язане з підготовкою бойових дій в районі Лебедин - Ромни – Гадяч. Серед найбільш значних фортець, укріплених пунктів, міст та поселень, що зіграли важливу роль в подіях поч. 1709 р., зображений і Лебедин [Гольденберг Л.А. Картографические источники XVIII в. о военных действиях в 1708-1709 гг., с. 374; Подъяпольская Е.П. Военные советы 1708-1709 гг., с. 113, 127, 128]. З 25 листопада по 26 грудня 1708 р. в місті знаходилася штаб-квартира царя Петра І. Він жив у фортеці в будинку сотника Татарчука. На військовій раді 3-4 грудня 1708 р. було ухвалено рішення про напад російських військ на Гадяч і Ромни. Сюди до Петра І з'їжджалися представники козацької старшини, що залишилися вірними царю. Знаходячись у Лебедині, новий гетьман І.Скоропадський видав універсал проти Мазепи. В той самий час в Лебедині проводив слідство по справі Мазепи начальник царської "Таємної канцелярії" князь А.Меньшиков, внаслідок чого лебединці стали очевидцями жорстоких страт. Пам'ятником того часу стала так звана "Могила гетьманців", де було поховано близько 900 страчених козаків [Россия. Полное географическое описание нашего отечества, с. 323]. Насип над могилою знесено в середині 20 ст.

Після Північної війни Лебединська фортеця поступово занепадала. Ось який опис фортеці станом на 1718 р. зберегли історичні джерела: "Великий осадний город" обнесено дерев'яним острогом й земляним ровом. Острог стоїть пошкоджений, а рів - обвалився. В ньому три брами градських проїжджих. Одна з брам мала назву Микільської, інша – Шеванної. Другий "малий городок" обмежено дерев'яним острогом, в якому дві брами великі проїжджі та одна хвіртка зі східного боку до води. Третій "малий городок" прибудовано до "великого города" дерев'яним острогом, в ньому одна брама проїжджа. Загальна довжина стін фортеці – 1038 саж. З північного та західного боків від фортеці протікає річка Ольшана [Мышлаевский А.З. Крепости и гарнизоны Южной России в 1718 году, с. 323].

За рішенням Військової колегії 1718 р. відбувалася реконструкція фортеці: було знято дерев'яний палісад, упорядковано трасування валів й обриси бастіонів, висоту валів доведено до 3 сажнів (6,5 м). Але у другій половині 18 ст. фортеця втратила військове значення, її скасували, а вали почали розкопувати. Вали Замку зберігалися найдовше, до 1830-х рр., оскільки в Замку містилася міська тюрма

[Вечерський В.В. Спадщина містобудування України, с. 379]. На території колишньої фортеці зосереджувалися адміністративні установи, Успенська церква, торговий майдан. Поруч розвивалися посад і слободи. Забудова центральної частини міста та приміських слобод була одноповерховою дерев'яною і формувалася традиційно – уздовж доріг, що віялом розходилися від колишніх фортечних воріт.

За даними перепису населення 1732 р., де враховувалися лише особи чоловічої статі, в м. Лебедині мешкало 4 087 осіб, з яких старшини й козаків - 672, підпомічників – 3 022, робітників і підданих – 308, духовних – 135 [Багалеї Д.И. Материали для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, с. 272; Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 456].

У 1732 р. цариця Анна Іоанівна скасувала автономію Слобідської України, але у 1743 р. її відновила цариця Єлизавета Петрівна, видавши жалувану грамоту для всіх слобідських полків.

У пер. пол. 18 ст. Лебедин - сотенний центр Сумського полку. Населення займалося в основному землеробством, скотарством, винокурінням. Впродовж 18 ст. зростає число ремісників, об'єднаних в цехи: ковальський, м'ясицький, ткацький, шевський, гончарний, кравецький. Крім того, було 5 фарбувальень, миловарні, на греблях р. Вільшанки працювало 4 водяних млини. У 1743 р. в Лебедині були 274 ремісники, а в 1796 р. - 1507. Тричі на рік відбувалися ярмарки [Багалеї Д.И. Материали для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний, с. 407].

Реформи стосовно українських козаків було розпочато з слобідських. Маніфестом цариці Катерини II від 1765 р. було скасовано існуючий адміністративний поділ, ліквідовано козацький устрій та слобідські полки й введено російські установи, всю територію слобідських козацьких полків перетворено на нову Слобідсько-Українську губернію з центром у м. Харкові. Лебедин з 1765 р. став центром комісарства. 1780 р. створену Харківську губернію. Указом від 25 квітня 1780 р. Лебедин призначений повітовим містом Харківської губернії (намісництва) замість містечка з тією самою назвою [Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. – Т. XX, № 15.004]. Розформовані козацькі полки перетворено на регулярні - Харківський уланський та Сумський, Охтирський, Ізюмський й Острозький гусарські полки. Слобідських козаків та підпомічників перетворено на так званих "військових обивателів" (за соціальним станом вони були подібні до державних селян), козацьку старшину зрівняно з російським дворянством.

Населення міста поступово зростало. За відомістю 1773 р., загальна кількість

мешканців складала 8 020 осіб (чоловіків та жінок), з яких військових казенних обивателів-чоловіків - 3 619 [Багалеї Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний, с. 354; ЦДІАУ. – Ф. 1710. – Оп. 1. - Од. зб. № 1201. – Арк. 20]. У 1778 р. тут проживало військових обивателів-чоловіків 3 718 осіб, власницьких селян – 139 [ЦДІАУ. – Ф. 1710. – Оп. 1. - Од. зб. № 1814]. За переписом 1785 р. - 4 046 чол. В останній чверті XVIII ст. частина жителів м. Сум переселилася до Лебедину [ЦДІАУ. – Ф. 1709. – Оп. 2. - Од. зб. № 2908. – Арк. 14-14-зв.]. Місто мало герб, затверджений 20 вересня 1781 р.: "лебідь на золотому полі" [Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. – Т. XXI. - № 15.238].

1774 р. розпочато зведення мурованого Успенського собору, для чого на околиці міста був влаштований цегляний завод. Центр міста (в межах фортеці) забудовувався значними будівлями.

За "планом генерального межування" 1777 р., місту Лебедину належало землі 1 309 дес. 2 206 саж. (близько 1 431,1 га), у тому числі, в межах міста – 556 дес. 798 саж. (близько 607,8 га) [Городские поселения в Российской империи. – Т. 5. – Ч. 1, с. 371; Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 годах, с. 28]. Кількість садиб у місті станом на 1782 р. складала 1250, з яких міщанам та військовим обивателям належали 1127, поміщикам – 123 [ЦДІАУ. – Ф. 1709. – Оп. 2. - Од. зб. № 39. – Арк. 474].

З опису Лебедину 1785 р. відомо, що укріплену частину міста з трьох боків було оточено земляним валом заввишки та завширшки від 2 до 3 сажень; по кутах - 4 батареї. В'їзд до фортеці здійснювався з 4 боків. З північного та західного боків, де протікає річка Вільшанка, висота берега разом з валом складала заввишки до 4 сажень. На території фортеці розміщувались: кам'яна соборна Успенська церква (розпочата будівництвом у 1774 р.) та храм Преображення господнього. Загалом станом на 1785 р. в Лебедині було 13 церков, серед яких Миколаївська, Троїцька, Іллінська, Покровська, Георгіївська, Трьохсвятительська й Воскресенська [Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 441-442].

Зважаючи на царський указ (від 25 червня 1763 р.) щодо складання для кожної губернії окремо спеціальних планів міст по будівлях та вулицях, для Лебедину виконано спочатку фіксаційний план, який став підґрунтям для розроблення першого проектного плану міста, офіційно затвердженого 20 квітня 1786 р. [Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. - Книга чертежей и рисунков. (Планы городов), арк. 382]. Проектний план передбачав перетворення вільної розпланувальної структури міста на регулярну зі збереженням принципу радіальності основних транспортних напрямків. Цей план не було реалізовано.

У Лебедині ще в 1732 р., згідно перепису, були 4 школи й 3 "шпиталю" для убогих. У 1806 р. відкривається повітове училище, для якого в 1820-х рр. побудували в центрі міста кам'яну будівлю (сучасна адреса: вул. Героїв Майдану, 10). Тут навчалось близько 100 підлітків, працювали 5 вчителів.

З другої половини 18 ст. починається масове будівництво вітряних млинів – "вітряків", які за ефективністю виробництва випереджали водяні млини. У 19 ст. ці споруди, які поступово перетворилися на самостійну гілку народної монументальної архітектури, починають грати роль своєрідних містобудівних доміант. Лебединські вітряки каркасної конструкції були досить високими (до коника даху - 8 м, висота з крилами - до 11 м), мали складну форму даху, подібну до форми дахів барокових житлових будинків 18 ст. [Таранушенко С.А. Вітряки // Народна творчість та етнографія, 1958, с. 80-99]. Групи вітряків розташовувалися не тільки на периферії, але відігравали активну композиційну роль й у панорамі міського центру. Так, на фіксаційному плані Лебедин 1830-х рр. зображено вітряк на мису (на місці колишнього Замку).

Імператорським указом від 29 березня 1802 р. відновлено статус Лебедин як повітового міста тепер вже Слобідсько-Української губернії [Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. – Т. XXVII, № 20.205]. На початок 19 ст. в Лебедині було 5 136 жителів чоловічої статі, 1 259 будинків, 13 церков, з яких одна кам'яна соборна [Описание Слободской Украинской губернии 1802 г., с. 29]. Населення було зайняте в основному в сільському господарстві й кустарних промислах (40% населення - кустарі).

З 1835 р. Лебедин стає повітовим містом Харківської губернії. В пер. пол. 19 ст. він опинився осторонь головних торговельних шляхів країни, що призвело до сповільнення його економічного розвитку, в якому намітилися деякі зміни. Основними заняттями залишалися хліборобство і тваринництво, водночас подальшого розвитку набули садівництво й баштанництво. У 1840-х рр. було зведено паровий млин, стали до ладу 2 цегельні заводи та невеличка механічна майстерня. В сер. 19 ст. в місті працювали підприємства мануфактурного типу: селітряне, свічкове, 3 салотопні, 3 крохмальні, броварня, 5 красильень, 3 водяні млини і 66 вітряків. Продовжували розвиватися кустарні промисли. Найбільш поширеними ремеслами були плетіння та фарбування поясів й виготовлення багатоколірних плахт. Вовняні плетені пояси фарбували на п'яти фарбувальних заводах. Дрібну торгівлю вели 113 лавок. В місті відбувалося чотири невеликі ярмарки на рік, що тривали по 3 дні. Пояси продавали переважно в Ромнах й на Корінному ярмарку [Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 441-442].

У місті налічувалося близько 2 тис. дерев'яних будинків й лише 3 кам'яні. Великим лихом для населення були спустошливі пожежі (1852 та 1854 рр.) та

спалахи епідемій холери (1831 та 1848 рр.).

В середині 19 ст. населення міста продовжувало зростати. Якщо 1845 р. налічувалось 11 742 мешканців, а в 1858 р. - 12 905 чол., то в 1861 р. – вже 13 747 жителів [Военно-статистическое обозрение Российской империи, с.131-132; Городские поселения в Российской империи. – Т. 5. – Ч. 1, с. 370; Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 годах., с. 26]. Лебедин став центром тяжіння для всієї округи. Для завідування міським господарством, суспільними і судовими справами в місті існували наступні установи: Міська дума, Ратуша, Сирітський суд, Словесний суд, Городові Депутатські збори, квартирна комісія. Частина цих установ розміщувалася в Присутствених місцях, інші - в окремих будівлях. Вони формували адміністративний центр міста в межах сучасної Інтернаціональної площі.

Другий проектний план Лебедина, опрацьований харківським губернським землеміром С.Дмитрієвим, був затверджений 1845 р. Схема розпланування в загальних рисах повторювала план 1786 р., проте передбачала більшу регулярність. Цей проект також не реалізовано повною мірою, лише випрямлено деякі центральні вулиці та побудовано на Торговому майдані муровані торгові ряди (1847-1856, 1868 рр.).

Економічний розвиток Лебедина значно прискорився після реформи 1861 р., а особливо - з прокладенням залізничної колії Лебедин – Суми - Ворожба (1877 р.) та Лебедин - Боромля (1894 р.), що зв'язало місто із залізничною магістраллю Люботин-Суми-Ворожба Харківсько-Миколаївської залізниці. Станція Лебедин відправляла вантажів більше 1,3 млн. пудів на рік (зерна – більше 600 тис. пудів), а отримувала вантажів близько 0,6 млн. пудів. Отже, промислове й торгове значення Лебедина було невеликим. До кінця століття в Лебедині налічувалося до 1 500 чол. робочих, 528 ремісників. Проте більшість жителів (за офіційними даними загальнодержавного перепису населення 1897 р. - 14 200 чол., за іншими даними - 18 386 чол.) були зайняті в сільськогосподарському виробництві. Це накладало відбиток й на все життя міста - невеликого і провінційного. З 2494 будівель 72 були цегляними. Налічувалося 111 лавок, щорічно проводилися 4 ярмарки, незначні за своїми оборотами. Лише у 1870 р. була відкрита жіноча прогімназія (1903 р. перетворена у гімназію), а в 1906 р. - чоловіча гімназія [Історія міст і сіл України. Сумська область, с. 355-365; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, с. 323; Энциклопедический словарь. - Том XVII, с. 418]. У Лебедині було також міське чотирикласне, три приходських та три початкові училища. В них навчалися 580 учнів. У 1899 р. в Лебедині встановлено першу в провінції Російської імперії телефонну станцію.

З початку 20 ст. ведеться забудова центрального майдану одно- й

двоповерховими кам'яними будівлями, переважно, громадського призначення. З'являються цегляні споруди й на прилеглих вулицях. У центрі споруджуються будинки повітових земства й училища, торговельних закладів. Головне місце серед новобудов посіла міська управа (нині – пожежна частина). До існуючої вуличної мережі додалися Новобудована, Привокзальна, Вокзальна і Погранична вулиці, утворивши транспортне напівкільце, яке охоплює південно-східну частину міста.

На початку сторіччя у місті з'явилося також кілька нових медичних та культурно-освітніх закладів. В 1901 р. відкрився кабінет для читання, перетворений через три роки на публічну бібліотеку. З 1 січня 1903 р. функціонує нова хірургічна лікарня, а нині – хірургічне відділення Лебединської центральної районної лікарні [Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України, 2005, с. 389-390; Отчет о составе и деятельности Земской медицины в Лебединском уезде за 1910 год / Сост. П.А.Грацианов. - Лебедин, 1911. - С. 61; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Сумской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989; Рожевецкий И.П. Материалы к истории г. Лебедина, с. 34].

Економічним підґрунтям для формування нового архітектурного обличчя міста стає інтенсивний розвиток промислового виробництва. Так у 1904 р. введено в експлуатацію 5-поверховий (паровий) млин власників М.Кононенка та І.Пивоварова, який переробляв 3 млн. пудів зерна на рік. Це найбільше на ті часи підприємство Лебедина знаходилось на території нинішнього ВАТ “Лебединський автотранс-15942”. У 1907 р. почав функціонувати новий цегельний завод. В 1910 р. була споруджена перша в Лебедині електростанція. Того ж року підприємець Бурлюк відкрив механічний завод, який 1919 р. був пристосований для ремонту сільськогосподарських машин (тепер це ВАТ “Лебединський завод поршневих кілець”) [Ткаченко Б.І. Лебедія: Історичні нариси: в 2 кн. – Суми: Слобожанщина, 2000. – Кн. 1].

У період 1907-1917 рр. здійснювались широкомасштабні роботи з благоустрою міста Лебедина: влаштоване освітлення вулиць центральної частини міста (гасові, дугові та лампові ліхтарі), побудована богадільня, багато кам'яних крамниць, піщані вигони засаджені лісом, насаджено міський парк, осушені рештки величезного Замкового ставу, “гнилий ставок” на р. Труфанці, а сама річка пущена в підземний колектор. У 1913 р. розроблялися проекти нових пивоварного і цукрового заводів у Лебедині, але на заводі стала перша світова війна. Вона також перешкодила продовжити спорудження залізничної колії до Гадяча. Однак, у 1914 р. за проектом архіт. Немкіна В.Х. вдалося завершити будівництво нової кам'яної Миколаївської церкви (вул. Щербакова, 1), яка існує й

сьогодні. Ця споруда – чудовий взірець так званого “цегляного стилю”.

Революційні події і бойові дії 1917-1920 рр. надовго загальмували розвиток економіки і культури міста Лебедина. За цей короткий проміжок часу влада в місті змінювалася 8 разів. За часів Гетьманату П.Скоропадського влітку 1918 р. в Лебедині відбулася Перша виставка української старовини. 23 березня 1919 р. відкрився Лебединський історико-краєзнавчий музей ім. Т.Г.Шевченка (нинішній Лебединський міський художній музей). Радянська влада утвердилася в Лебедині остаточно з 3 грудня 1919 р. Після адміністративної реформи 1923 р. Лебедин протягом 7 років як районний центр входив до складу Сумського округу, в 1930-1932 рр. був містом республіканського підпорядкування, а потім став райцентром Харківської області, а з 1939 р. – центром Лебединського району Сумської області.

У довоєнні роки у південно-східній частині міста утворилася промислова зона. Були збудовані нова електростанція, лісопильний, цегляний, маслозавод, майстерні, розширені та реконструйовані старі промислові підприємства. У той самий період багато уваги приділялось закладам народної освіти: в місті було відкрито 3 середні й 4 семирічні школи, школу для глухонімих дітей. Кадри для народного господарства і культури готували: професійно-технічна школа (з 1928 р.), сільськогосподарське училище (з 1929 р.), педагогічний технікум (з 1930 р.; з 1940 р. – Лебединський учительський інститут; нині – Лебединське педагогічне училище ім. А.С.Макаренка, розміщене у будівлях колишньої чоловічої гімназії, спорудженої на початку 20 ст., сучасна адреса: вул. Леніна (вул. Т.Шевченка), 73, школа медичних сестер (з 1937 р.; нині – Лебединське медичне училище ім. проф. М.І.Сітенка). Велику культосвітню та виховну роботу проводили районний будинок культури, міський клуб, музична школа, 2 кінотеатри, 3 бібліотеки.

Голодомором 1932-1933 рр. було охоплено майже всю територію Сумської області. За свідченнями старожилів-очевидців, від голодної смерті загинуло до 30% мешканців м. Лебедина і до 45 % сільських мешканців Лебединського району.

У 1993 р. в місті споруджено обласний Меморіал Скорботи на відзнаку 60-річчя голодомору 1932-1933 років в Україні.

У 1930-ті рр. архітектура міста зазнала значних втрат. 1937 р. було знесено містобудівну доміанту загальноміського центру - Успенський собор із дзвіницею. Були зруйновані також три церкви поблизу центрального району (Георгіївську, Мироносицьку та Трьохсвятительську). Значних руйнувань зазнала пам'ятка слобожанського дерев'яного зодчества XVIII ст. – Воскресенська церква: були розібрані дзвіниця, бабинець й церковна огорожа з в'їзною брамою.

Силует Лебедина втратив особисті риси. Усі інші храми міста було зачинено для церковної служби: їхні будівлі використовувалися в якості складів для зерна та колгоспних комор.

Величезних матеріальних збитків місту Лебедину завдала Друга світова війна. Багато важливих об'єктів господарства було знищено при відступі з Лебедина частин Радянської армії.

Лебедин був окупований німцями з 11 жовтня 1941р. до 21 лютого 1943 р. і з 10 березня до 19 серпня 1943р. Чимало будівель міста постраждало в результаті авіаційних бомбардувань, артилерійських обстрілів та цілеспрямованого руйнування з боку окупантів. Загалом матеріальні збитки, завдані господарству міста німецькою окупацією та бойовими діями, становили 62,5 млн. карбованців.

Наприкінці серпня 1943 р. в Лебедині кілька днів розташовувався штаб військ Воронезького фронту: командувач фронту, генерал армії М.Ф.Ватутін та член Військової Ради фронту, генерал-лейтенант М.С.Хрущов.

Протягом 1941-1943 рр. до Радянської Армії з Лебединського району було мобілізовано близько 7 тис. чоловік. За уточненими даними, з фронтів Другої світової війни не повернулися 1 886 воїнів – жителів м. Лебедина.

У часи Великої Вітчизняної війни в Лебедині і районі діяли партизанські загони, підпільні групи. Під час бойових дій на території міста й району загинуло 3 659 воїнів Радянської Армії та 148 партизанів. У військових шпиталях, що діяли на території району, померло 727 воїнів. Загалом від рук німецьких окупантів і поліцаїв та в період бойових дій у місті й районі загинуло, за різними даними, від 528 до 836 мирних жителів та військовополонених. У якості «остарбайтерів» з Лебединщини було вивезено, за різними оцінками, від 3 269 до 5 914 осіб, переважно юнаків і дівчат. Багато з них загинули або не змогли повернутися додому після закінчення війни.

Символом Лебедина став Меморіал Слави - пам'ятник воїнам-землякам, загиблим в роки Другої світової війни, споруджений у 1985 р. на північно-західній околиці міста (Лісопарк).

Після звільнення міста від німецько-фашистських загарбників одразу розпочались роботи з відновлення господарства. У короткі терміни була відроджена промисловість, почали роботу учбові заклади, установи культури [Дудченко Л., Тичина В. Лебедин, с. 21-42; Історія міст і сіл України. Сумська область, с. 360-366].

У 1960-і – 1970-і та на поч. 2000-х рр. до колишнього будинку купця М.О.Кононенка (1898 р.), де розміщена школа № 5, було прибудовано нові корпуси для додаткових приміщень школи, пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 35.

За роки, що пройшли з Другої світової війни, планувальна структура міста залишилася традиційною. Центральна частина Лебедин зберігає характер забудови, що склалася на початок 20 ст. На жаль, в 1987 р. було зруйновано кам'яну Троїцьку церкву.

Згідно статистичних даних станом на 1 січня 2012 р., в місті проживало 26 969 осіб.

На даний час у місті функціонує 12 промислових підприємств: ВАТ «Завод поршневих кілець», ВАТ «Завод верстатних вузлів», машинобудівний завод, ВАТ «Фурнітура», моторобудівний завод, ПАТ "Завод «Темп», ВАТ «Швейна фабрика», ВАТ «Хлібозавод», навчально-виробниче підприємство глухих, дочірнє підприємство «Лебединське виробництво будматеріалів», ТОВ «Лебединський Нафтомаслозавод», ТОВ «Лебединська рибоводно-меліоративна станція», ТОВ «Лебединський м'ясокомбінат».

У місті 7 шкіл, ПТУ, медучилище, педучилище, 2 Будинки культури, 4 клуби, кінотеатр, Художній музей, Краєзнавчий музей (на громадських засадах) [Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-е. – Т. 6, с. 85], працюють три бібліотеки, міський центр культури і дозвілля, дитяча школа мистецтв, спортивна школа, будинок дитячої та юнацької творчості, станція юних техніків.

* * *

З Лебедином пов'язані імена деяких діячів вітчизняної культури. Тут народилися перший український мінеролог Ф.П.Мойсеєнко (Моїсеєнков, 1754-1781 рр.) і український історик медицини, перекладач і бібліограф В.Я.Джуньковський (1767-1826 рр.). У 1782 р. Лебедин відвідав український мандрівний філософ і поет Г.С.Сковорода. Він зупинявся у свого друга й шанувальника протоієрея Федора Залеського на Михайлівській вулиці (нині вул. Першогвардійська).

Позитивний вплив на розвиток передових ідей у Лебедині зробили відвідини міста передовими діячами культури. З 1849 по 1862 рр. у Лебедині жив, працював і був похований поет-романтик М.М.Петренко - автор поезій, що стали народними піснями: «Дивлюсь я на небо» та «Взяв би я бандуру». У 1850-х рр. до Лебедини приїздили відомі вчені І.І.Срезневський, О.О.Потебня, письменник П.П.Гулак-Артемівський.

В середині 19 ст. в місті існувала група "аматорів українського театру", з якою підтримував контакти Г.Ф.Квітка-Основ'яненко. У червні 1859 р., подорожуючи по Україні, до Лебедини завітав великий український поет, художник, демократ Т.Г.Шевченко. У місті він зупинявся в будинку братів М.М. та О.М.Залеських на вул. Михайлівській [Дудченко Л., Тичина В. Лебедин, с. 10]. Тут він намалював

кілька картин та ескізів.

Завдяки віддаленості міста від крупних промислових потоків й патріархальності життєвого устрою, тут на початок 20 ст. збереглися витвори народної дерев'яної архітектури - культові, житлові, громадські споруди, торгові будівлі, а також - народні меблі, предмети декоративно-прикладного мистецтва. Цю величезну спадщину було зафіксовано й вивчено уродженцем Лебедина, видатним вченим, доктором мистецтвознавства професором С.А.Таранушенком (1889-1976 рр.).

Тричі проїздом бував у Лебедині видатний російський письменник А.П.Чехов: у червні й серпні 1888 р. та в червні 1889 р. У поїздках його супроводжували молодший брат Михайло й артист П.М.Свободін. З кінця травня до початку вересня 1893 р. в Лебедині перебував великий російський композитор С.В.Рахманінов. Він жив в будинку купця Лишкова по вул. Труфанка (будинок не зберігся). За три місяці композитор написав більше 10 музичних творів, у тому числі симфонічну фантазію “Утес” [В путешествие по Сумщине, с. 99].

Лебедин – батьківщина багатьох відомих письменників, учених, громадських і державних діячів, українських митців. Уродженцями міста є: активні народовольці 1880-х рр. брат й сестра Іван та Марія Калюжні (1889 року заподіяли собі смерть у Карійській каторжній тюрмі – так звана “Карійська трагедія”), російський історик літератури, професор Харківського, а потім Московського університету І.І.Глівенко (1868-1931 рр.), український художник – живописець Ф.Г.Кричевський (1879-1947 рр.), відомий український археолог, геолог і палеонтолог О.С.Федоровський (1885-1939 рр.), російський письменник-прозаїк М.М.Ляшко (Лященко, 1884-1953 рр.), професор-хірург і художник М.М.Милостанов (1891-1985 рр.), українські співаки І.Н.Стешенко (1894-1937 рр.) і Б.Р.Гмиря (1903-1969 рр.), радянський державний і партійний діяч М.Н.Демченко (1896-1937 рр.), український композитор, музикознавець, фольклорист і педагог О.І.Стеблянка (1896-1977 рр.), доктор біологічних наук і письменник М.В.Доленго (Клоков, 1896-1982 рр.), український художник-графік В.З.Зорич (1904-1979 рр.), живописець і графік Л.М.Стиль, скульптор Х.А.Якубович, живописець В.П.Ламах та О.Д.Басанець. З містом Лебедин пов'язана трудова діяльність академіка НАН України, Героя України П.Т.Тронька (1915-2011 рр.), який з сер. 1930-х років працював директором дитячого будинку міста, у 1937-1939 рр. - завідувачем відділу пропаганди, першим секретарем Лебединського районного комітету комсомолу. Майже 50 років свого творчого життя присвятив місту та його людям відомий український письменник-прозаїк К.О.Гордієнко, який періодично жив і працював у Лебедині.

1.1.2. ПРИРОДНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВОСТІ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СВОЄРІДНІСТЬ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОСТОРОВОЇ ПОБУДОВИ м. ЛЕБЕДИНА

Територія м. Лебедин знаходиться в південно-західній частині давньої Східноєвропейської кристалічної платформи. Однією з найбільших западин Східноєвропейської платформи є Дніпровсько-Донецька западина. Геоструктурно їй відповідає Придніпровська низовина, що розташована на лівому березі р. Дніпро. З точки зору рельєфу досліджувана місцевість являє собою пологу рівнину.

Сучасне місто розташоване на обох берегах річки Вільшанки, лівої притоки р. Псел (басейн р. Дніпро). Ландшафтному каркасу міста властиві деякі особливості. Територія має загальний плавний ухил з північного сходу на південний захід, а також - в бік річища річки Вільшанки. Поверхня місцевості полого. Перепад відміток в адміністративних межах міста складає близько 28 м (від +112,1 м на західній околиці міста до +140,5 м на північно-східній).

Конфігурація річища річки Вільшанки має живописний, звивистий характер, ширина в межах міста складає від 5 до 26 м. Берегова смуга ріки частково неупорядкована, має заболочені ділянки.

Наявність річок, які водночас являлися джерелами питної води та транспортними артеріями, з давніх давен слугувала визначальним чинником розселення людей, внаслідок того, що певні ділянки узбережжя були захищені ззовні природними перешкодами або надавали змогу обрати переконливу лінію оборони у випадку вірогідних нападів ворогів.

Природною передумовою виникнення населеного пункту на території нинішнього м. Лебедин є вдале сполучення унікальних особливостей рельєфу, а саме: зручного з оборонної точки зору мисового утворення лівого берега річки Вільшанки в місці впадіння в неї річки Труфанки. Пологістю рельєфу була обумовлена необхідність спорудження навколо поселення земляних укріплень - валів та ровів. Таким чином, утворена фортеця займала ділянку, з трьох боків обмежену звивистими річищами річок та Труфанським болотом.

З початку заселення Лебедин заплава покривалася обширними водними поверхнями, утвореними каскадами водяних млинів з загатами, кількість яких в межах Лебедин доходила до десяти. Великі водні простори загат мали також оборонне значення. У другій половині 18 ст. кількість водяних млинів і загат зменшилася у зв'язку з розвитком вітряних млинів. Навколо укріпленого центру

поселення (власно фортеці) розміщувалися передмістя й слободи, планувальна структура яких була віялоподібною (з вулицями, що радіально розходились від фортеці в усіх напрямках) з подальшим перетворенням її, по мірі віддалення від центру, в ландшафтно-гіллясту.

В якості базових елементів утворення міста та історичного розвитку його об'ємно-просторової структури виступали основні осі та вузли природного ландшафту. Конфігурацією річок було обумовлено напрямок подальшого містобудівного освоєння території: головні північні передмістя м. Лебедина (Кобижча та Довгалівка) протягом 18 - поч. 20 ст. розвивались вздовж берегової лінії річки Вільшанки. Нові квартали виникали відповідно до рельєфу місцевості.

На даний час у заплавах річки Вільшанки подекуди збереглися ділянки з незайманою природною рослинністю: трав'янисто-луговою, болотною, чагарниковою, рідше – з дерев листяних порід. Частина незабудованих територій заплав річок Вільшанки та Труфанки використовується під городи.

Й досі природна складова ландшафту як найбільш сталого структуро- та формоутворюючого чинника відіграє помітну роль при реконструкції існуючих кварталів, а також - при містобудівному освоєнні нових ділянок.

1.1.3. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПЛАНУВАННЯ ТА ІСТОРИЧНОГО ФОРМУВАННЯ ЗАБУДОВИ м. ЛЕБЕДИНА

I етап:

сер. 17 ст. – друга пол. 18 ст.

(фортеця сотенного міста Лебедин)

Друга половина 1650-х рр. – зведення Лебединської фортеці переселенцями з Правобережної України.

Друга половина 17 ст. - формування навколо фортеці посаду сотенного містечка Лебедин (спочатку Білгородського, а пізніше - Сумського козацького полку) з хуторами та слободами.

Фортеця складалася з городища й острога (замку). Стіни фортеці загальною довжиною 1250,5 сажень (близько 2,7 км) являли собою частокіл (палісад) з вкопаних впритул у землю і загострених угорі дубових стовпів. Обороноздатність стін фортеці підсилювалась 20-ма вежами, 9 з яких були надбрамними проїжджими. Охороняли фортецю 980 "черкас городової служби", озброєні 88 мушкетами і 5 пищалями «затинними», тобто призначеними для стрільби "із-за тину" (частоколу). На озброєнні фортеці було також 9 гармат (вагою від 11 до 47 пудів), які обслуговувалися 31 гармашем. З боку в'їзду до посаду по вулицях влаштовані спеціальні захисні "надовби". Сповіщення городян про наближення зовнішньої небезпеки здійснювалося за допомогою вістового дзвону вагою більше 9 пудів. До обов'язків двох найманих сторожів також входило сповіщення мешканців міста [Дополнения к актам историческим, с. 295-296].

З північного та західного боків фортецю було захищено природними перешкодами (на випадок ворожих нападів): широкими плесами річки Вільшанки, загаченої в декількох місцях, а з південного боку – плавнями річки Труфанки й Труфанового болота. Зі східного боку від фортеці – влаштовано рів, заповнений водою. Фортеця (разом з посадом та острогом) займала територію нинішнього середмістя: від вул. Набережної на заході до майдану Волі на сході. Замок був розташований на пониженій стрілці плаского мису лівого берега річки Вільшанки (біля нинішнього мосту по вул. Карпова в районі нинішніх будівель суду й прокуратури). Його укріплення склалися із земляного валу й дубового палісаду.

Першою церквою, спорудженою у фортеці, ймовірно, в той самий час, коли Лебедин став містом, тобто близько 1652-1658 рр., був Успенський храм (дерев'яний) [Историко-статистическое описание Харьковской епархии, с. 441-442].

Кін. 17 ст. - формування приміських слобод – Кобижчі (на правобережжі Вільшанки) і Довгалівки (на лівобережжі) з північного та північно-східного боків від посаду Лебедина.

У 17-18 ст. розпланування Лебедина було центричним, близьким до радіального, що обумовлено рівнинним характером місцевості й відсутністю інших міських центрів, окрім фортеці. Кожен із розпланувальних секторів, віялом розташованих навколо фортеці, був окремою планувальною зоною зі своїм підпорядкованим центром - торговельним майданом з парафіяльним храмом посеред нього.

Густа вулична мережа у фортеці відповідала значній функціональній насиченості середмістя. Посеред нього був Торговий майдан з торговими рядами, собором й дзвіницею. Вздовж головної вулиці розташовувалися садиби сотника, козацької старшини, будівлі сотенних правлінь й суду тощо.

Віялоподібне, а на периферії – ландшафтно-гіллясте розпланування слобод було визначено наступними чинниками: конфігурацією водойм, трасуванням ліній укріплень, а також основними транспортними шляхами: на Суми, Охтирку, Гадяч, Недригайлів, Червлене, Михайлівку, що радіально розходилися від фортечних укріплень. У кінці 17 ст. з утворенням слобод Кобишча і Довгалівка їх головні вулиці стали органічним продовженням кількох радіальних, що розходилися від фортеці. Каркас планувальної структури історичної частини Лебедина, закладений у зазначений період, зберігся й донині.

Напрямки вулиць передмість були зорієнтовані на собор. Наслідком панування головуючого принципу містобудівної композиції Лебедина (принципу центричності) стало розміщення парафіяльних дерев'яних церков (що виникли у другій половині 17 - на початку 18 ст.) в межах прямої видимості довкола собору. Зведені на однаковому віддаленні від фортечних валів, вони утворювали ніби "вінок храмів", що духовно захищав середмістя [Вечерський В.В. Спадщина містобудування України, с. 380]. Церкви-домінанти фіксували в об'ємних формах напрямки головних вулиць міста. З центрального (ринкового) майдану виходили чотири вулиці: Замкова – до Троїцького майдану, Шевська – до Петропавлівського, Сумська – до Майданської площі (нині – площа Волі) й Гадяцька (тепер – Будильська) – до Миколаївського майдану. Інші головні вулиці були спрямовані у бік населених пунктів: на Олешню й Охтирку – вулиця Охтирська (нині – Леніна); на Зіньків – Зіньківська (тепер – Першотравнева); на Межиріч – Межиріцька; на Кобижчу - колишня Широка (потім – Стахановська, тепер – Кобижча); на Михайлівку – Михайлівська (тепер – Першогвардійська).

На початку основних доріг розташовувалися церкви: по дорозі на Суми – Різдва Христового, при виїзді на Охтирку – Іллінська, по дорозі на Червлене – Миколаївська, по дорозі на Михайлівку – Михайлівська. Замикали кільце з півночі Троїцька, Петропавлівська і Вознесенська, а з півдня – Трьохсвятительська церква. Окрім того, на західній околиці міста була розміщена Покровська церква, у центрі колишньої слободи Кобижча – Воскресенська, а на Довгалівці – Георгіївська церква. Із 13 церков за межами фортеці шість мали острівне розташування посеред майданів, решта - у кварталах забудови. Зокрема, Михайлівська, Троїцька й Петропавлівська церкви стояли посеред невеликих майданів по вулиці, яка йшла вздовж правого берега р. Вільшанки. Церкви Різдва Христового, Іллінська й Вознесенська фіксували розгалуження головних вулиць міста.

Рядова забудова Лебедина у 17-18 ст. була садибною одноповерховою як у середмісті, так і в слободах. Будівлі розташовувалися на дворищах вільно, без жорсткої прив'язки до лінії трасування вулиць.

Друга половина 18 ст. – офіційне скасування фортеці, початок розкопування фортечних валів.

1774 р. – на території колишньої фортеці розпочато будівництво мурованої соборної Успенської церкви. Всі храми міста, за винятком собору, були дерев'яними.

1789 р. – спорудження дерев'яної Воскресенської церкви на Кобижчі.

II етап: 19 ст. – 1910-і рр.

З 1806 р. в Лебедині почало діяти повітове училище, для якого у 1820-х рр. споруджено кам'яну будівлю (вул. Героїв Майдану, 10).

1808 р. – зведення високої баштоподібної Мироносицької церкви, що фіксувала в'їзд в місто по Сумській дорозі.

1811 р. - в місті була відкрита перша лікарня.

1831 р. - було освячено новозбудований кам'яний храм Живоначальної Трійці.

Як свідчать фіксаційний план міста 1830-1831 рр., на цей час ландшафтне середньовічне планування було доповнено елементами регулярного (в межах колишніх фортечних укріплень, які було розрито). Розвиток поселення відбувався вздовж берегів річки та основних транспортних артерій.

1833 р. - розпочалися великі роботи щодо впорядкування міста – будівництво дамб і мостів, вимощування доріг та вулиць. Планувалося побудувати через річки Вільшанка і Труфанку 7 добротних мостів із греблями, з'єднавши їх із суходолом довгими дамбами. Греблі, збудовані в 1833 р., збереглись й донині: Василева, Замкова, Авраменкова, Ушивцева.

1842 р. – будівництво кам'яної дзвіниці перед західним фасадом соборної Успенської церкви.

1840-і рр. – час заснування перших промислових підприємств: двох цегляних заводів, селітряного, салотопного заводів, механічних майстерень, парового млина.

1849-1874 рр. - будівництво мурованої Вознесенської церкви за проектом архіт. Ф.І.Данилова.

Сер. 19 ст. – часткова реалізація пропозицій проектного плану м. Лебедина (офіційно затвердженого 1845 р.), зокрема, випрямлення деяких вулиць, трасування яких відповідає сучасним вулицям Першогвардійській, Леніна (вул. Т.Шевченка), Героїв Майдану, Сумській, з метою наближення планувальної структури центральної частини міста до регулярної схеми.

1847-1856, 1868 рр. – спорудження на Соборній площі мурованих корпусів торгових рядів в стильових формах пізнього провінційного класицизму.

1863-1875 рр. – будівництво мурованої Покровської церкви.

Остання третина 19 ст. - збільшення масштабу забудови центральних кварталів міста з початком спорудження мурованих 1-2-поверхових будівель вздовж червоних ліній вулиць Сумської (теперішня вулиця Героїв Майдану) та Охтирської (вул. Т.Шевченка), а також - з північного та східного боків Соборної площі. 1898 р. - спорудження житлового будинку купця М.О.Кононенка, сучасна адреса: пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 35, де розміщена школа № 5.

1894 р. - прокладення залізничної гілки Лебедин-Боромля.

Кінець 19 ст. – поява кварталів забудови вздовж вул. Сумській (стара дорога на м. Суми), регулярної сітки вулиць північніше вул. Новопетрівської, а також трасування вул. Новозбудованої, Привокзальної, Вокзальної та Прикордонної, які поклали початок півкільцю магістралей, що огинають місто з півдня-сходу; зведення будівлі залізничної станції та пристанційних споруд.

1904 р. – зведення 5-поверхового парового млина власників-промисловців М.О.Кононенка та І.Пивоварова поблизу промислової гілки залізниці у кварталі між вул. Охтирською (вул. Т.Шевченка), пров. Заводським та вул. Пилипінською

на території нинішнього ВАТ “Лебединський автотранс-15942”

1910 р. – закінчення будівництва Земської управи, вул. Героїв Майдану, 17.

1913-1915 рр. - спорудження будівлі Міської управи з пожежною каланчею, пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 11.

1914 р. - за проектом архіт. В.Х.Немкіна побудовано муровану Миколаївську церкву, вул. Щербакова (вул. Миколаївська), 1.

III етап: 1920-і – 2010-і рр.

1920-і – 1930-і рр. – проведення робіт з благоустрою міста; розвиток промислових підприємств на базі виробництв, заснованих у дореволюційний період, їх розширення та реконструкція.

1930-і рр. – створення нової промислової зони у південно-східній частині міста (поза вулицями Сумською, Прикордонною, Вокзальною), до складу якої включено електростанцію, лісопильний, цегляний, маслозавод, майстерні тощо.

1937 р. - знесення головної містобудівної домінанти центральної частини міста - Успенського собору з дзвіницею, що був розташований на території нинішньої Інтернаціональної площі.

1937-1940 рр. - знищення деяких архітектурних домінант планувальних районів міста, а саме: Георгіївської, Трьохсвятительській, Мироносицькій церков.

II-а пол. 1940-х - 1950-і рр. - відновлення житлового фонду та промислових підприємств, пошкоджених під час тимчасової німецько-фашистської окупації міста 1941-1943 рр.

1950-і – 1960-і рр. – ліквідація загат на р. Вільшанці, що у подальшому призвело до часткової забудови звільнених ділянок заплави, її захаращення та стихійного розростання дерев й чагарників.

1950-і - 1980-і рр. – містобудівне освоєння під житлову та промислову забудову нових територій обабіч від дороги на Суми (північної ділянки теперішньої вул. Сумської), а також - з північно-західного боку від вул. Русіянова.

1987 р. - знесення кам'яної Троїцької церкви.

1980-і - 1990-і рр. – відповідно до генплану Лебедин 1985 р., спорудження п'ятиповерхових житлових будинків у центральному районі міста на пл. Волі та вул. Леніна (вул. Т.Шевченка), у т. ч. – на намивних територіях колишнього Труфанського болота.

РОЗДІЛ 1.2.

АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ м. ЛЕБЕДИНА

1.2.1. АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА

Встановлено, що в Лебедині, в основному, збереглося розпланування, яке постало при заснуванні міста у 17 ст. – це унікальний подібний випадок на теренах Лівобережної України і Слобожанщини [Вечерський В.В. Спадщина містобудування України, с. 383]. Планувальну структуру центральної частини міста частково відкориговано у 19 ст. під впливом рішень проектного плану м. Лебедина, затвердженого 1845 р., що відбилося в укрупненні кварталів й випрямленні вулиць в межах території колишньої фортеці. При цьому на периферійних (відносно фортеці) територіях розпланування залишилося переважно середньовічним (віялоподібним та ландшафтно-гіллястим), а також - були збережені напрямки основних транспортних шляхів в якості планувальних осей.

Незважаючи на втрату у 1937 р. містобудівної домінанти загальноміського значення - мурованого Успенського собору (спорудженого 1774 р.) з дзвіницею, історично сформованим центром планувальної структури міста залишається колишня Соборна, або Торгова площа, що зараз носить назву Інтернаціональна. Складовими елементами прямокутної за планом площі, яка має загальні розміри 207x190 м, є торгові гостиннодвірські ряди (1847-1856, 1868 рр.), що займають острівне положення у південній частині площі, та парк ім. Т.Г.Шевченка, розбитий у північній частині площі на місці знесеного Успенського собору з дзвіницею.

Лінійними складовими й водночас поздовжніми планувальними осями історичного центру міста, спрямованими у напрямку схід-захід, слугують вулиці Героїв Майдану (історична назва - вул. Сумська) та Леніна (колишня вул. Охтирська, нині - вул. Т.Шевченка), які розпочинаються від східної сторони Інтернаціональної (Соборної) площі. Поперечна планувальна вісь, спрямована у напрямку північ-південь, складається з південної ділянки вул. Антонова (вул. Шевської), східної частини пл. Інтернаціональної (Соборної пл.) та північної ділянки вул. Першотравневої (історична назва - вул. Трьохсвятительська). Від середньовічної планувальної структури міста залишилися вулиці, які мають діагональний напрямок по відношенню до більш

пізньої випрямленої вуличної мережі: вулиці, які проходять у напрямку південний захід – північний схід, а також вулиці, що мають напрямок з північного заходу на південний схід. До вулиць напрямку південний захід – північний схід належать: західна ділянка вул. Сумської (історична назва - вул. Верхня Сумська, що відповідає напрямку дороги на Суми) та вул. Будильська (продовження дороги з Будилки, Гадяча й Зінькова). З вулиць, що мають напрямок північний захід - південний схід, слід згадати: вул. Карпова (історична назва - вул. Замкова) - вул. Першогвардійську (колишню вул. Михайлівську, пов'язану з дорогою на Михайлівку та історичним шляхом на Недригайлів), а також - південно-східну ділянку вул. Леніна (колишньої вул. Охтирської, спрямованої, відповідно, у бік Охтирки, нині - вул. Т.Шевченка).

В якості поздовжньої планувальної вісі історичного району Кобижчі (колишньої слободи, розташованої на правобережжі р. Вільшанки у північній частині міста) виступають вул. Садова – вул. Кобижча, траса яких пролягає вздовж берега ріки. Другорядною поздовжньою планувальною віссю правобережної частини міста є вул. Русіянова, що відділяє історично сформовані території від територій, містобудівне освоєння яких (за винятком Троїцького кладовища) належить до другої половини 20 ст.

Історично сформованою поздовжньою планувальною віссю території колишньої слободи Довгалівки (розташованої на лівобережжі р. Вільшанки у північно-східній частині Лебедина) виступають вул. Пушкіна – вул. Довгалівка. Роль сучасної поздовжньої планувальної вісі цього району виконує північно-східний відрізок вул. Сумської: від вул. Демченка (вул. Освіти) до вул. Кобижча.

Головними транспортними артеріями міста в цілому, що мають діаметральний напрямок, слугують вулиці Першогвардійська, Сумська, Леніна (вул. Т.Шевченка), Будильська й Першотравнева. Слід зауважити, що трасу історичної дороги на Суми (у порівнянні з конфігурацією нинішньої вул. Сумської) було дещо випрямлено протягом 20 ст.

Характерною особливістю історичної планувальної структури Лебедина є наявність у колишніх слободах площ трикутної конфігурації, які утворилися в місцях, де вулиці розходились на декілька напрямків: "вузол" з вулиць Кобижчі, Безимівки, Чернишевського; перехрестя вулиць Піонерської (вул. Петропавлівської), Садової, Чехова; перетинання вулиць Першогвардійської, Партизанської, Карпова, Піонерської (вул. Петропавлівської); взаєморозташування вулиць Першотравневої та Труфанки; перехрестя вулиць Леніна (вул. Т.Шевченка) та Гудимівки.

Таким чином, історична розпланувальна структура м. Лебедина виступає у якості базового визначника традиційного характеру міського архітектурного середовища, що збереглося.

Однак, на сьогоднішній день масштабне співвідношення ширини вулиць й висоти фланкуючої забудови деяких головних вулиць міста, зокрема, вул. Леніна (вул. Т.Шевченка), пл. Волі, порушено 5-поверховими багатосекційними житловими будинками великої протяжності, спорудженими у 1980-х - 1990-х рр. Отже, проблема поєднання цієї забудови з історичною 1-2-поверховою досі не вирішена.

1.2.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ОЗЕЛЕНЕННЯ ТА БЛАГОУСТРОЮ

Природні комплекси прибережної смуги та заплави річки Вільшанки належать до історичних ландшафтів, сформованих протягом століть, і потребують збереження, що пов'язано з умовами видового розкриття пам'яток архітектури у панорамах міста та з необхідністю посилити роль р. Вільшанки в загальній містобудівній композиції міста в якості його головної поздовжньої природної осі.

На території садибі родини наказного гетьмана Війська Запорозького Павла Полуботка (17-19 ст., вул. Героїв Майдану, 12-в) зберігся дуб, що відноситься до елементів історичного озеленення.

1.2.3. АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА КОМПОЗИЦІЯ ТА ПЕЙЗАЖНО-ВИДОВА СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА

Найважливішим вузлом об'ємно-просторової структури центру Лебедина, поступове формування якого відбувалося протягом 17-20 ст., є Інтернаціональна площа (історична назва – пл. Торгова, нині – пл. Соборна).

Архітектурно-просторова композиція площі зазнала докорінних змін в результаті знесення у 1937 р. містобудівної домінанти загальноміського значення - кам'яного Успенського собору (яким у 1774 р. замінено попередній дерев'яний) та дзвіниці. Місце, де знаходились Успенський собор і дзвіниця, тепер зайнято так званим парком ім. Т.Г.Шевченка (а по суті, сквером регулярного розпланування площею 0,8 га) з пам'ятником Т.Г.Шевченку у своєму геометричному центрі.

Південну частину площі, через проїзд від парку, займають одноповерхові гостиннодвірські торгові ряди (1847-1856, 1868 рр.) - пам'ятка архітектури місцевого значення [Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиївВНИИТАГ, 1989; Рожевецкий И.П. Материалы к истории г. Лебедина, с. 10].

З трьох боків (західного, північного та східного) фронт забудови Інтернаціональної площі складають одно- та двоповерхові будівлі громадського й житлового призначення. З північного боку площі розташовані історичні будівлі: житловий будинок купця М.О.Кононенка (1898 р.), пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 35 (нині – школа № 5), та Народний будинок (поч. 20 ст.), пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 36. За радянських часів у Народному будинку був розміщений кінотеатр "Жовтень", тепер у ньому нічне кафе й бар. З західного боку площі серед рядових житлових будівель розміщений районний будинок культури (1960 р.), Інтернаціональна (Соборна) пл., 32, головний фасад якого орієнтований на вісь проїзду між парком та корпусами торгових рядів.

Південний фронт забудови Інтернаціональної (Соборної) площі складається з корпусів швейної фабрики, пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 24 та декількох крамниць, пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 21, 22.

Таким чином, на сьогоднішній день центр міста фактично позбавлений висотних домінант. Роль локальної домінанти середмістя виконує будівля міської управи з високою пожежною каланчею, споруджена у 1913-1915 рр. в архітектурних формах раціоналістичного модерну, пл. Інтернаціональна (Соборна

пл.), 11 - пам'ятка архітектури місцевого значення, що органічно увійшла в історично сформоване архітектурне середовище [Вечерський В.В. Спадщина містобудування України, с. 382]. Ця споруда розташована дещо осторонь основного планувального вузла, вздовж червоної лінії забудови вулиці на продовженні східної сторони площі. Каланча, як висотна домінанта, має функціональне призначення, але не відіграє значної композиційної ролі в об'ємно-просторовій структурі центру.

Як вже зазначалося вище, лінійними складовими історичного центру міста є вул. Героїв Майдану та вул. Леніна (вул. Т. Шевченка). Вздовж вул. Героїв Майдану збереглося декілька 1-2-поверхових історичних будівель громадського призначення (19 – поч. 20 ст.), які мають статус пам'яток архітектури місцевого значення, а також - об'єктів культурної спадщини (за видом - архітектура).

Вулиця Героїв Майдану поєднує Інтернаціональну (Соборну) площу з площею Волі, яка сформована історично на перехресті декількох вулиць, що сприяє повноцінному видовому розкриттю з різних напрямків й ракурсів архітектурної домінанти прилеглого району - Вознесенської церкви (1849-1858, 1874 рр.) - пам'ятки архітектури місцевого значення. В межах 350-метрової відстані (так званої, зони розрізнення деталей архітектурних домінант) згаданий храм замикає перспективу вул. Сумської. Крім того, церква добре візуально сприймається з близьких відстаней: з пл. Волі, вул. Пушкіна, вул. Ковальської.

Ще однією архітектурною домінантою історичної частини міста являється Миколаївська церква (1914 р.), вул. Щербакова (вул. Миколаївська), 1 - пам'ятка архітектури місцевого значення, розташована в місці перетину вул. Будильської з вул. Щербакова (вул. Миколаївська) та пров. Димитрова (пров. Миколаївський). Зона візуального впливу цієї домінанти розповсюджується на прилеглі ділянки згаданих вулиць (вздовж яких проходять видові осі огляду пам'ятки), а також – південно-західну частину Інтернаціональної (Соборної) площі в межах радіусу близько 150 м. Найповніше візуальне розкриття пам'ятки відбувається з відстані до 100 м при наближенні до неї з південно-західної та північної сторін по вулицях Покрівській, Будильській та з боку Інтернаціональної (Соборної) площі. Зона видового впливу Миколаївської церкви в радіусі більше, ніж 350 м, розповсюджується на оглядові точки, що знаходяться: перша - на мосту по вул. Партизанській - вул. Ляшка, друга – на пагорбі, де розташована Покровська церква. З цих оглядових точок Миколаївська церква візуально сприймається у вигляді силуету.

Архітектурною домінантою району вул. Покрівської є пам'ятка архітектури місцевого значення - Покровська церква (1863-1875 рр.), яка панує на пагорбі над заплавою лівого берега р. Вільшанки. Найкращі оглядові точки та осі видового розкриття пам'ятки сконцентровані вздовж вул. Покрівської та тупика Орлів. Фрагментарно пам'ятка проглядається з пров. Калініченка, пров. Клісів, вул. Кравченка та вул. Шевченківської, у вигляді силуету - з мосту по вул. Партизанській - вул. Ляшка.

Умови повноцінного видового розкриття пам'ятки архітектури національного значення, архітектурної домінанти району Кобижча - Воскресенської церкви (1789 р.) частково забезпечені в межах 350-метрової відстані (зони розрізнення деталей архітектурних домінант) лише з вул. Кобижча, найближчих ділянок вул. Чернишевського. Пам'ятка фрагментарно проглядається з вулиць Боженка (вул. Д. Бурлюка), Руднева, Абаканської (вул. Чупівка), Островського (вул. Воскресенської). Зона оптимального візуального сприйняття пам'ятки (при цьому радіус зони дорівнює величині подвійної висоти цієї архітектурної домінанти) охоплює площу навколо церкви та частину садибних ділянок у прилеглих кварталах. Оглядовий фронт можливого видового розкриття архітектурної домінанти з дальніх відстаней простягається вздовж вул. Довгалівка та тупика Горошків в заплаві лівого берега р. Вільшанки. З цих точок пам'ятка проглядається серед високих дерев у вигляді силуету.

Таким чином, видове розкриття пам'яток культурної спадщини - архітектурних домінант відіграє помітну роль у формуванні видів та панорам історичної частини міста.

Варіанти видового розкриття інших пам'яток архітектури різняться за своїми можливостями.

Наприклад, огляд комплексу торгових рядів гостинного двору (1847-1856, 1868 рр.), пл. Інтернаціональна (Соборна площа), 37, 39, складається з калейдоскопу візуальних картин, які виникають в процесі руху спостерігача навколо цього об'єкту по території Інтернаціональної площі. При цьому з різних видових точок відкривається розмаїття ракурсів візуального сприйняття згаданого комплексу споруд.

У випадку, коли пам'ятки архітектури розташовані вздовж лінії забудови вулиць, їх видове розкриття здійснюється безпосередньо з трас даних вулиць. Останнє твердження стосується, перш за все, пам'яток по вул. Героїв Майдану: будівель земської управи, 1910 р. (вул. Героїв Майдану, 17) та повітового училища, 1824-1903 рр. (вул. Героїв Майдану, 10).

Враховуючи те, що пам'ятка архітектури місцевого значення - будівля операційного відділення земської лікарні (1903 р.) розташована в глибині своєї ділянки, її детальний огляд можливий лише з найближчих точок сприйняття, тобто, з подвір'я, в той самий час, як повноцінне візуальне розкриття з вул. Першогвардійської є обмеженим відстанню до об'єкта спостереження.

В цілому, для історично складеної об'ємно-просторової композиції м. Лебедин характерні такі риси, актуальні й нині, як нелінійний спосіб орієнтування, композиційна активність "прозорів" у забудові з видами на архітектурні доміанти, відсутність закритих перспектив і зрідка – пряма орієнтація вулиці на окремі доміанти [Вечерський В.В. Спадщина містобудування України, с. 382].

Річище та заплава р. Вільшанки не беруть активної участі у формуванні видів та панорам історичного середмістя внаслідок невиразного рельєфу місцевості, часткової заболоченості прибережних територій або їх функціонального використання для розміщення рядової садибної забудови з городами, розгорнутими в бік ріки.

Негативну роль при формуванні видів на пам'ятки архітектури виконують дисгармонійні споруди – будинки священників Воскресенської та Покровської церков. Розміри згаданих будинків перевищують допустимі параметри фонові рядової забудови, розташованої поруч з містобудівними доміантами - пам'ятками архітектури (див. ілюстративні матеріали).

РОЗДІЛ 1.3.

КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ м. ЛЕБЕДИНА

1.3.1. УЗАГАЛЬНЕНА ОЦІНКА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА

Нерухомі об'єкти культурної спадщини, розташовані на території м. Лебедина, поділяються на декілька видів: об'єкти архітектури та містобудування, історичні, монументального мистецтва, археологічні. Серед об'єктів архітектурної спадщини налічуються: одна пам'ятка архітектури національного значення – Воскресенська церква, споруджена 1789 р., (вул. Кобижча, 121); 9 пам'яток архітектури місцевого значення - торгові ряди гостинного двору, 1847-1856, 1868 рр., пл. Інтернаціональна (Соборна площа), 37, 39; міська управа, 1913-1915 рр., пл. Інтернаціональна (Соборна площа), 11; повітове училище, 1824-1903 рр. (вул. Героїв Майдану, 10); земська управа, 1910 р. (вул. Героїв Майдану, 17); Вознесенська церква, 1849-1858, 1874 рр. (пл. Волі, 38); Миколаївська церква, 1914 р., вул. Щербакова (вул. Миколаївська), 1; Покровська церква, 1863-1875 рр. (вул. Покрівська, 44); операційне відділення земської лікарні, 1903 р. (вул. Першогвардійська, 18); житловий будинок, сер. 19 ст., вул. Щорса (вул. Л. Батютенка), 13 об'єктів культурної спадщини (архітектура), які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, один з яких є комплексним. Об'єкти культурної спадщини (архітектура), історичні будівлі за категоріями (значні й рядові) визначено відповідно до загального потенціалу культурної спадщини міста та в залежності від містобудівного контексту їх розташування.

При ознайомленні з містом розгляд сукупності об'єктів архітектурної спадщини відбувається у тісному зв'язку з композиційно-пейзажними якостями місцевості. Це справляє незабутнє враження, створюючи неповторний образ міста, в якому крізь призму часу проглядаються характерні риси традиційної забудови сер. 19 – поч. 20 ст. з елементами класицизму, різновидів історизму, модерну, а також – місцевого архітектурного фольклору.

Єдина в місті будівля 18 ст. та найстаріша зі збережених дерев'яних культових споруд східних областей України – дерев'яна Воскресенська церква, зведена 1789 р. (пам'ятка архітектури національного значення). В її оформленні вдало поєднані елементи бароко, класицизму й місцевий архітектурний колорит. Храм належить до Слобожанської регіональної школи народної монументальної дерев'яної архітектури [Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України, с. 387-389; Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток»

истории и культуры народов СССР по Сумской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Об'єкти культурної спадщини (у тому числі, пам'ятки архітектури, історії, монументального мистецтва), розташовані на Інтернаціональній (Соборній) площі, вул. Героїв Майдану, вул. Щербакова (вул. Миколаївській) тощо разом з традиційною історичною забудовою виконують провідну роль у створенні архітектурно-художнього обличчя середмістя Лебедина.

Центральне місце у забудові Інтернаціональної (Соборної) площі посідає комплекс торгових рядів Гостинного двору, 1847-1856, 1868 рр. (пам'ятка архітектури місцевого значення), утворений двома Г-подібними у плані одноповерховими корпусами, оформленими у стилі пізнього провінційного класицизму: відкрита галерея, розташована з зовнішньої сторони корпусів, прикрашена утрируемими спареними колонами тосканського ордеру порушених пропорцій [Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989; Рожевецкий И.П. Материалы к истории г. Лебедина, с. 10].

Мистецьким акцентом парку ім. Т.Г.Шевченка, що знаходиться у північній частині Інтернаціональної площі, є пам'ятник Т.Г.Шевченку - пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення.

Локальною домінантою середмістя виступає будівля міської управи з високою пожежною баштою (1913-1915 рр.), пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 11 - пам'ятка архітектури місцевого значення, яка виконана у стилістиці раціоналістичного модерну [Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Містобудівна домінанта історичної частини міста - Миколаївська церква, 1914 р., вул. Щербакова (вул. Миколаївська), 1 - пам'ятка архітектури місцевого значення, виконана в формах так званого "цегляного" стилю з використанням модернізованих деталей російсько-візантійської та романської архітектури. В оформленні пам'ятки архітектури місцевого значення - Вознесенської церкви (1858-1874 рр.), яка є архітектурною домінантою площі Волі та вул. Сумської, вдало поєднано неросійський стиль, класицизм, бароко й місцевий архітектурний фольклор [Голод Ю. Вознесенська церква в Лебедині // Життя Лебединщини». - 1998. - 29 серпня; Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Покровська церква - пам'ятка архітектури місцевого значення (1863-1875 рр., вул. Покрівська, 44) - являє собою тип трьохчасного з прибудованою дзвіницею храму, об'ємно-просторова структура якого зберігає традиції української дерев'яної культової архітектури. Характерними для будівлі є сполучення класичної трактовки основних об'ємів з елементами неоросійського стилю, виконаними в лицьовій цеглі [Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиївВНИИТАГ, 1989].

Фронт забудови вул. Героїв Майдану складають, переважно, історичні будівлі громадського призначення, споруджені у 19 та на початку 20 ст. Серед них - пам'ятки архітектури місцевого значення: повітове училище, 1824-1903 рр. (вул. Героїв Майдану, 10); земська управа, 1910 р. (вул. Героїв Майдану, 17); об'єкти культурної спадщини (за видом - архітектура): будівлі магазинів, кін. 19 ст. (вул. Героїв Майдану, 4, 6, 8), жіноча гімназія, 1903 р. (вул. Героїв Майдану, 18); а також - значні історичні будівлі: будівля торгівельно-житлового призначення, поч. 20 ст. (вул. Героїв Майдану, 1), житловий будинок, I пол. 19 ст. (вул. Героїв Майдану, 14). У глибині кварталу між вул. Героїв Майдану та вул. Леніна розташована ділянка садиби родини наказного гетьмана Війська Запорізького Павла Полуботка (17 - 19 ст., вул. Героїв Майдану, 12-в) - об'єкт культурної спадщини (за видами – архітектура, історія).

Повітове училище, 1824-1903 рр. (вул. Героїв Майдану, 10) - єдина мурована споруда громадського призначення, що збереглася від забудови першої половини 19 ст. Будівля була вирішена у стилі класицизму з чотириколонними тосканськими портиками на чільному та тилловому фасадах (портики втрачено), добудова - з використанням форм неоренесансу [Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиївВНИИТАГ, 1989].

Значний інтерес становить будівля земської управи (1910 р., вул. Героїв Майдану, 17), декорована у неоренесансних формах на ордерній основі з характерною для свого часу підкресленою репрезентативністю. Перший поверх по периметру оброблений дощатим рустом, з підкресленням замкового каміння в верхній частині віконних прорізів. Центральний ризаліт, в якому розташований головний вхід, оформлений по другому поверху прибудованим портиком із чотирьох напівколон тосканського ордеру під трикутним фронтоном. Споруда виконана на високому фаховому рівні [Вечерський В.В. Спадщина містобудування України, с. 382; Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії і культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. –

КиївВНИИТАГ, 1989].

Однією з найкращих цивільних будівель Сумщини початку 20 ст. є операційне відділення земської лікарні (1903 р., вул. Першогвардійська, 18) - пам'ятка архітектури місцевого значення. Фасади вирішено у формах, властивих раціональному напрямку цегляного стилю з явним впливом у деталях стилістики модерну й необароко. Центральну вісь симетрії головного фасаду підкреслено трикутним щипцем. Будівля вирізняється добре знайденими пропорціями, співмасштабністю з людиною, строгим, але вишуканим декором, гармонійністю членувань і вдалим поєднанням різних будівельних матеріалів [Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України, 2005, с. 389-390; Отчет о составе и деятельности Земской медицины в Лебединском уезде за 1910 год / Сост. П.А.Грацианов. - Лебедин, 1911. - С. 61; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Сумской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989; Рожевецкий И.П. Материалы к истории г. Лебедина, с. 34].

У звіті 1985 р. про виконання науково-дослідної роботи «Історико-архітектурні передпроектні дослідження до опорних планів міст УРСР. Наукові рекомендації до опорного плану м. Лебедина Сумської області» (відповідальний виконавець – В.В.Вечерський) у переліку будівель, що мають етнографічну цінність, згадується дерев'яний житловий будинок по вул. Щорса (вул. Л.Батютенка), 15 («хата сотника Івана»), датована 19 сторіччям. При цьому у примітці зазначено, що там зберігся сволок з датою «1737 р.». На підставі такої рекомендації житловий будинок взято на державний облік розпорядженням Представника Президента України в Сумській області від 28.12.1992 № 349 як пам'ятку архітектури місцевого значення. Однак історичні плани, зокрема, план м. Лебедин 1764 р. (див. ілюстрації до "Звіту про наукові дослідження щодо виявлення та аналізу об'єктів археологічної спадщини на території м. Лебедин Сумської області та визначення режимів використання цих територій", додаток 2.8), свідчать, що забудова цієї території містечка розпочалася не раніше середини 19 ст. Тобто у даному випадку має місце повторне використання конструктивного елемента перекриття житлового будинку - сволоку – внаслідок того, що у деяких регіонах існував звичай переносити міцний сволок зі старої хати до нової. На теперішній час датування втрачено.

Особливої уваги заслуговують наступні об'єкти культурної спадщини (за видом - архітектура): садибний будинок В.Є.Щокіна-Кротова, кін. 19 ст. (вул. Першогвардійська, 17), будівля магазину, кін. 19 ст. (вул. Героїв Майдану, 6), жіноча гімназія, 1903 р. (вул. Героїв Майдану, 18) [Из общих сведений о

состоянии Лебединской женской гимназии за 1904 гражданский год // Журналы XLII/XV очередного Лебединского уездного земского собрания за 24-27 октября 1906 года. - Лебедин, 1907. - С. 594; Краю мій Слобожанщино. Лебедин. Державний архів Харьковської області. – Харків: ФОЛІО, 1997. – С. 138].

Садибний будинок В.Є.Щокіна-Кротова (вул. Першогвардійська, 17), розташований у глибині ділянки навпроти комплексу будівель земської лікарні, має цінність як збережений зразок міського садибного будинку кінця 19 ст., фасади якого вирішено у класицистичній стилістиці. Центральний ризаліт головного фасаду виділено великими вікнами з напівциркульними завершеннями; репрезентативні та виразні портал головного входу у вигляді двох колон тосканського ордеру, портик з пологим трикутним фронтоном, завершуюча тамбур вежка з парами вузьких прямокутних вікон й плоским дахом [Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України, с. 387; Підготовка матеріалів к «Своду пам'яток історії й культури народів СРСР по Сумській області». Рукопись. – КиївВНИИТАГ, 1989].

Насиченим декором головного та бічного фасадів, оформлених у стилістиці історизму зі стилізованою ордерною системою й певними ремінісценціями неоренесансу, вирізняється серед інших об'єктів будівля магазину по вул. Героїв Майдану, 6.

До об'єктів історичної спадщини, що знаходяться в межах м. Лебедин, належать 22 пам'ятки історії місцевого значення, 5 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини (за видом історія), 6 об'єктів культурної спадщини (за видом - історичні), які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Серед них: 6 братських могил воїнів; 6 пам'ятних знаків на честь загиблих або померлих; 12 індивідуальних могил воїнів або громадських діячів; 5 будинків, з якими пов'язане перебування відомих особистостей; 2 пам'ятних місця тощо.

Найвизначнішим серед об'єктів історичної спадщини є пам'ятка історії місцевого значення - меморіальний комплекс з пам'ятним знаком на честь лебединців, які загинули під час Другої світової війни. Пам'ятник розташований на східній околиці міста у лісопарку, поруч з перетином вулиць Першогвардійської та 9 серпня. Центром архітектурно-пластичної композиції є бронзова скульптура лебедя з воїном на крилі, встановлена на насипному земляному пагорбі. Алегоричний образ птаха, що символізує лебединський край, підсилює ідею народної скорботи за загиблими воїнами-земляками і увічніює їх пам'ять. Скульптурну групу, встановлену на гранітному постаменті, доповнюють два бетонні пілони різної висоти, облицьовані сірими гранітними плитами. Пілони

в товщі кургану утворюють нішу, що символізує вхід до склепу. У глибині ніші на рожевих гранітних плитах викарбувані меморіальні написи. Перед нішею на двоступінчастій основі розміщена розетка вічного вогню. З боків пілонів – дві бетонні дугоподібні стели, облицьовані сірими та рожевими гранітними плитами з меморіальними написами: прізвищами Героїв Радянського Союзу, загиблих воїнів-земляків, партизанів і підпільників Лебедин, назви військових підрозділів, що брали участь у бойових діях на Лебединщині у 1941, 1943 роках.

Визначною є пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення - пам'ятник Т.Г.Шевченку, який відіграє роль домінанти в об'ємно-просторовій композиції парку на Інтернаціональній (Соборній) площі.

Ділянка археологічного культурного шару «Місто Лебедин 2-ої пол. 17 - 18 ст.», яка запропонована на підставі Звіту про наукові дослідження щодо виявлення та аналізу об'єктів археологічної спадщини на території м. Лебедин Сумської області та визначення режимів використання цих територій, виконавець - Білинська Л.І. (див. додаток 2.8), охоплює центральну частину міста в межах вулиць Коцюбинського, Короленка, Чехова, Садової, Довгалівки, Пушкіна, Чапаєва (вул. О.Чапаєва), Маршала Харченка, Демченка (вул. Освіти), Сумської, Любарської, пров. Студентського, вулиць Леніна (вул. Т. Шевченка), Гудимівської, Камая, Пилипінської, пров. Радянського (пров. В.Симоненка), вул. Покрівської - за винятком території Труфанського болота. Частина ділянки археологічного культурного шару, а саме: городище "Замок міста Лебедин" (1658 р. - 18 ст.), що займає територію так званого урочища "Замок" на узбережжі лівого берега р. Вільшанка, між р. Вільшанка та вул. Карпова, має статус щойно виявленого об'єкта культурної спадщини, за видом – археологія (наказ управління культури і туризму Сумської ОДА від 18.12.2015 № 213-ОД). Див. додатки 2.7, 2.9.

1.3.2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ м. ЛЕБЕДИНА

Історичний ареал – це найбільш освоєна в минулому і добре збережена частина території населеного місця, що відрізняється традиційним характером середовища і значною кількістю об'єктів культурної спадщини від інших, менш освоєних або погано збережених частин населеного місця. Історичний ареал є спеціально виділеною у населеному місці територією історико-культурного значення із затвердженими межами, яка фіксується в усіх землевпорядних і містобудівних документах та розглядається як специфічний об'єкт містобудівного проектування. Опрацюванню проектної документації на будівництво, реконструкцію будівель і споруд у межах історичних ареалів повинно передувати розроблення історико-містобудівних обґрунтувань [«Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 318].

Для міста Лебедина визначено територію історичного ареалу площею 95,22 га, що охоплює центральну частину міста, зокрема, територію Лебединської фортеці 17-18 ст., заплаву лівого берега р. Вільшанки від вул. Ляшка до вул. Кобижча, квартали історичної забудови від пров. Радянського та вул. Пилипінської на південному заході та вул. Труфанки на південному сході до вул. Кобижча - вул. Демченка (вул. Освіти) на північному сході; ділянки забудови обабіч вул. Перекоп, вул. Сумської (від пл. Волі на заході до вул. Спортивної на сході) тощо.

В межах історичного ареалу розташовані: пам'ятки архітектури місцевого значення – будівля міської управи (1913-1915 рр.), пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 11; торгові ряди гостинного двору (1847-1856, 1868 рр.), пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), 37, 39; будівля повітового училища (1824-1903 рр.), вул. Героїв Майдану, 10; будівля земської управи (1910 р.), вул. Героїв Майдану, 17; Вознесенська церква (1849-1858, 1874 рр.), пл. Волі, 36; Миколаївська церква (1914 р.), вул. Щербакова (вул. Миколаївська), 1; пам'ятки історії місцевого значення - братська могила учасників громадянської війни та радянських воїнів (1918-1920 рр., 1941-1945 рр.), пл. Волі, сквер; будинок, в якому мешкав український поет М.М.Петренко, вул. Щербакова (вул. Миколаївська), 4; пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення - пам'ятник Т.Г.Шевченку, пл. Інтернаціональна (Соборна пл.), парк; щойно виявлений об'єкт культурної спадщини (археологія): городище "Замок міста

Лебедин" (1658 р. - 18 ст.); об'єкти культурної спадщини (архітектура): особняк лікаря К.О.Зільберника (1912 р.), пл. Волі, 17; житловий будинок священика Вознесенської церкви О.Солофненка (1910 р.), пл. Волі, 19; будівлі магазинів (кін. 19 ст.), вул. Героїв Майдану, 4, 6, 8; будівля жіночої гімназії (1903 р.), вул. Героїв Майдану, 18; садибний будинок у садибі родини наказного гетьмана Війська Запорізького Павла Полуботка (18 - 19 ст.), вул. Героїв Майдану, 12-в; особняк (1910 р.), вул. Карпова, 10; садибний будинок поміщиків Лосевих (кін. 19 - поч. 20 ст.), вул. Сумська, 18; об'єкти культурної спадщини (історія): пам'ятний знак уродженцям Лебединщини, які загинули в Афганістані: "Прощавай, зброе!" (1979-1989 рр.), вул. Героїв Майдану; садиба родини наказного гетьмана Війська Запорозького Павла Полуботка (17-19 ст.), вул. Героїв Майдану, 12-в; пам'ятний знак на честь жертв наслідків аварії на ЧАЕС (1986 р.), вул. Сумська, 7, біля будинку військкомату; значні історичні будівлі громадського, торговельного та житлового призначення, що складають забудову Інтернаціональної (Соборної) площі: народний будинок (поч. 20 ст.), пл. Інтернаціональна (Соборна), 36; будівля торговельно-житлового призначення (поч. 20 ст.), вул. Героїв Майдану, 1; житловий будинок, поч. 20 ст., вул. Леніна (вул. Т. Шевченка), 3, житлові будинки (поч. 20 ст.), пл. Інтернаціональна (Соборна), 26, 29; будівля магазину (кін. 19 ст.), пл. Інтернаціональна (Соборна), 22; а також: житловий будинок (I пол. 19 ст.), вул. Героїв Майдану, 14; житловий будинок (поч. 20 ст.), вул. Леніна (вул. Т.Шевченка), 26; житловий будинок (1913 р.), вул. Пушкіна, 11.

Історичний ареал складає значну частину ділянки археологічного культурного шару «Місто Лебедин 2-ої пол. 17 - 18 ст.».

Межа історичного ареалу проходить береговою лінією лівого берега р. Вільшанки від мосту по вул. Ляшка, де колись була так звана "Василева гребля", до мосту по вул. Кобижча, повертає у південно-східному напрямку на згадану вулицю, прямує цією вулицею до вул. Демченка (вул. Освіти), вздовж якої проходить до вул. Ковальської. Повертає у південному напрямку, проходить до ділянки № 30 по вул. Ковальській, знов повертає у південно-східному напрямку, огинаючи згадану ділянку з північно-східного боку, повертає у південно-західному напрямку та проходить вздовж північно-західних кордонів ділянки школи № 7 (вул. Сумська, 9), повертає у південно-східному напрямку, проходить вздовж північного кордону ділянки № 7 по вул. Сумській, повертає у південному, потім у східному напрямку, проходить північно-західними кордонами ділянок №№ 15, 17, 19, 21, 23, 27, 29, 37,33 по вул. Сумській, повертає у південно-східному напрямку та йде вздовж північно-східного кордону ділянки № 33 по вул. Сумській до траси самої вулиці, перетинає її та проходить далі вздовж вул.

Спортивної у південному напрямку, повертає у західному напрямку та проходить вздовж південних границь ділянок № 18, 16 по вул. Сумській, повертає у південно-західному напрямку та проходить паралельно вул. Сумській, залишаючи поза межами історичного ареалу будівлю № 12, повертає у південному напрямку та проходить між ділянками №№ 1, 3, 5, 7, 9, 11 по вул. Козіївці та № 20/2 по вул. Волі до вул. Козіївки, де знов повертає у західному напрямку; виходить на вул. Волі, повертає у південному напрямку, доходить до вул. Леніна (вул. Т. Шевченка), яку перетинає у південно-західному напрямку та прямує далі між ділянками №№ 30, 32 по вул. Леніна (вул. Т. Шевченка), проходить вздовж будівлі № 32-а, повертає у західному, далі - у північно-західному, потім - у південно-західному напрямку, проходячи південними кордонами ділянок №№ 20, 18, 16, 14 по вул. Перекоп, а далі – вздовж річища ручаю Труфанка до вул. Труфанка, повертає у південно-західному напрямку та йде до вул. Першотравневої, виходить на згадану вулицю, повертає й прямує у південному напрямку до ділянки № 32 по вул. Першотравневій. Між ділянками № 32 та № 34 по вул. Першотравневій межа повертає у західному напрямку, доходить до південно-східної границі ділянки № 25 по вул. Щербакова (вул. Миколаївській), де повертає у південно-західному напрямку, перетинає вул. Щербакова (вул. Миколаївську), доходить до вул. Пилипінської, де повертає у північно-західному напрямку й прямує згаданою вулицею до пров. Радянського (пров. В.Симоненка), вздовж якого виходить на вул. Покрівську, повертає у північно-східному напрямку, доходить до вул. Ляшка, повертає у північно-західному напрямку й доходить до берега р. Вільшанки.